

Tolga Gürakar
Esra Çeviker Gürakar
KİMLİK VE AİDİYET
EKSENİNDE
MÜSLÜMAN İSPANYOLLAR
Mühtedi Dinsel Yaşamının Sıra Dışı Biçimleri

HERETİK

*KİMLİK VE AİDİYET EKSENİNDE
MÜSLÜMAN İSPANYOLLAR
Mühtedi Dinsel Yaşamının Sıra Dışı Biçimleri*
Tolga Gürakar - Esra Çeviker Gürakar

Heretik Yayınları: 109 Sosyoloji Dizisi: 28
ISBN: 978-605-9436-75-5
©2023 Heretik Basın Yayın

Tüm hakları saklıdır. Yayıncı izni olmadan kısmen de olsa fotokopi, film, vb. elektronik ve mekanik yöntemlerle çoğaltılamaz.

1. Baskı: Ekim 2023, Ankara
Sayfa Düzeni ve Kapak: Ali İmren

Heretik Basın Yayın ve Organizasyon Tic. Ltd. Şti.

Aziziye Mahallesi, Kuloğlu Sok. 15/2, Çankaya, Ankara

Tel: +90 (312) 418 52 00 • Faks: +90 (312) 418 50 00

Sertifika No: 41952

İnternet Sitesi: heretik.com.tr

Twitter: twitter.com/heretikyayin

Instagram: instagram.com/heretikyayin

E-mail: info@heretik.com.tr

Bizim Büro Basım Evi Yayın ve Dağ. Hiz. San. ve Tic. Ltd. Şti.

Zübeyde Hanım Mah. Sedef Cad. 6/A Altındağ/Ankara

Sertifika No: 42488

Tolga Gürakar, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde lisans eğitimini tamamladı. Yüksek lisansını Yeditepe Üniversitesi'nde Cumhuriyet Tarihi ve Granada Üniversitesi'nde Latin Amerika Çalışmaları üzerine yaptı. Doktorasını Maltepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden alan Gürakar bu süreçte bir akademik yıl Lima'da yaşadı, La Pontificia Universidad Católica del Perú'da (PUCP) misafir araştırmacı olarak bulundu. 2019-2020 akademik yılında Granada Üniversitesi'nin davetiyle *Endülüs'te İslam'ın Farklı Tahayyül ve Temsilleri: Granada'da Yaşayan Mühtediler Üzerine Bir İnceleme* adlı projenin yürütücülüğünü yaptı. *Türkiye ve İran: Gelenek, Çağdaşlaşma, Devrim* (Kaynak Yayınları ve Asi Kitap) ile *Aydınlık Hareketi: Küreselleşme Çağında Ulusalcı Tarz-ı Siyaset* (Asi Kitap) kitaplarının yazarı ve *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düzeni: Ordu, Sermaye, ABD, İslamizasyon* (Tekin Yayınevi) adlı kitabın (Behlül Özkan ile) derleyenidir.

Esra Çeviker Gürakar, Yüksek öğrenimini Türkiye ve İngiltere'de tamamladı. Yüksek lisansını School of Oriental and African Studies'de (SOAS) Kalkınma Ekonomisi üzerine yaptı. Marmara Üniversitesi İngilizce İktisat Bölümü'nden doktorasını aldıktan sonra 2011-2013 yılları arasında doktora sonrası araştırmalarını sürdürmek amacıyla ABD'de Illionis Üniversitesi (UIUC) ve Harvard Üniversitesi'nde bulundu. 2012-2017 yılları arasında Okan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi bünyesinde yardımcı doçent olarak görev yapmış olan Esra Çeviker Gürakar, 2015-2016 akademik yılında Lima'da La Pontificia Universidad Católica del Perú'da (PUCP) misafir araştırmacı olarak bulundu. 2017-2020 yılları arasında İspanya'da Granada Üniversitesi'nde Latin Amerika Çalışmaları alanında derslere katıldı ve *Endülüs'te İslam'ın Farklı Tahayyül ve Temsilleri: Granada'da Yaşayan Mühtediler Üzerine Bir İnceleme* adlı araştırma projesinde yer aldı. Şu an bağımsız araştırmacı olarak ulusal ve uluslararası STK'lar ile projeler yürütmeye ve akademik çalışmalarına devam etmektedir. *Politics of Favoritism in Public Procurement in Turkey* (Palgrave Macmillan) adlı kitabı Türkiye'deki okura özel yeniden düzenlenerek *Kayırmaya Ekonomisi* (İletişim Yayınları) adıyla yayınlanmıştır.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	7
SUNUŞ (Bahattin Akşit).....	9
GİRİŞ: ENDÜLÜS’TE MÜHTEDİ OLMAK	23
Tarık’ın Dönüşü.....	30
Yeni Dini Hareketler.....	39
“Öteki” Dine Geçme.....	43
Öteki Avrupa’da Müslüman Olmak	48
Çoklu Karşılaşmalar Alanı Olarak Granada	58
Mühtedi Nesiller Arasında Alan Çalışması	66
Kitabın Genel Çerçevesi	72
1. TAHAYYÜL	75
Alanın Tahayyülü: Mühtedi Nesiller Alanı (MnA)	76
İslam’ın Tahayyülü	94
Neden İslam?	112
Bidatlerden Arınmış “Gerçek” İslam.....	122
Müslüman Göçmenlerden Ayrışmak	133
2. YABANCI	143
Müslüman Olmak İspanyol Kalmak.....	145
Hain ile Sapkın.....	162

3. TEMSİL	185
Al-Andalus: Talih mi Lanet mi?	190
İslam'ın Tebliği.....	197
Müslüman Kuşaklar Yetiştirmek	197
Dava	208
Farklı Temsil Tarzları, Ortaklıklar ve Ayrışmalar	217
Mühtedi ve Göçmen Temsillerinin Farklı Tonları.....	218
Mühtedi Nesiller Arasındaki Ayrışma ve Gerilimler....	224
Mühtedi Kadın Temsilleri	231
SONUÇ: SIRA DIŞI MAKBÛLÜN PEŞİNDE	245
KAYNAKÇA	261

TEŞEKKÜR

Bizleri Granada Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümüne misafir araştırmacı olarak davet eden Prof. Dr. Carlos de Cueto Noguera ile bölüm başkanı Prof. Dr. Juan Montabes'e;

Çalışmanın araştırma önerisi safhasını önerileriyle besleyen ve sonrasında bu kitaba Sunuş yazısı ile katkıda bulunan hocamız Prof. Dr. Bahattin Akşit'e;

Yine getirdiği öneriler ile kitaba katkısını sunan hocamız Prof. Dr. Belma Akşit'e;

Ve son olarak; zamanlarını ayırarak bizlerle derinlemesine görüşme yapmayı kabul eden, sorularımızı samimiyetle yanıtlayan, görüşülen listemizin zenginleşmesine öneri ve referanslarıyla katkı sağlayan tüm katılımcılarımıza teşekkür ederiz.

Bu araştırma, 2018 yılı 2.Dönem başvurusu sonrasında TÜBİTAK-2219 Yurt Dışı Doktora Sonrası Araştırma Bursu kapsamında uygun görülmüş ve desteklenmiştir. Bu vesileyle TÜBİTAK'a ve kurum personeline ayrıca teşekkür ederiz.

SUNUŞ

Türkiye’de Sosyal Bilimlerin Gelişmesi üzerine 1980’lerin ortasında yapılan ve sunulan bildirilerin kitap halinde basıldığı bir kongrede ülkemizdeki sosyoloji araştırmalarının ekoller, şehirler ve hatta aynı üniversitedeki bölümler arasında geçirgenliği pek fazla olmayan duvarlarla çevrilmiş olan “bölmelenmişlik” (compartmentalization) durumundan çıkarak uzmanlaşmış alanlar arasında farklılaşmaya ve çeşitlenmeye doğru gitmekte olduğunu belirtmiş ve yazının sonuna doğru bu gelişmenin olgunluk aşamasına doğru tırmandığı zaman Türkiye toplumu ile diğer ülke toplumları arasında karşılaştırmalı sosyolojik araştırmaların da farklılaşp çeşitlenip çoğalacağı yönünde bir beklentide ve dilekte bulunmuştum (Akşit,1986:204).

Bu dilek ve beklentim, o zamandan bu yana geçen 35-40 yıl sürecinde sosyoloji biliminin oluşum süreci açıklamalarından birisi olan, “kendisini doğrulayana kehanet” açıklamasında olduğu gibi kendini gerçekleştirdi diyecek kadar ileri gitmeyeceğim; ancak şunu söyleyeceğim: Benimle yüksek lisans veya doktora araştırmalarını yapan meslektaşlarının çoğunluğu Türkiye toplumu ile ilgili araştırmalar yaptı; ancak bazıları Türkiye’nin dışına uzandı ve Kırgızistan, Kazakistan, Azerbaycan, Mısır, Tunus, Meksika, Hindistan ve İspanya gibi ülkelerde sosyolojik araştırmalar yaptılar ve yapmaya da devam ediyorlar. Türkiye’de Sosyolojinin gele-

ceği hakkında şimdilik çok karamsar olmadığını belirtebilirim.

Okumak üzere elinizde tuttuğunuz bu kitap, doktora araştırmasını Türkiye'deki bir siyasal hareket üzerine benimle yapan Tolga Gürakar'ın ve uzmanlık alanı Siyasal İktisat olan eşi/araştırma arkadaşı Esra Çeviker Gürakar'ın Endülüs İspanya'sında din değiştirerek Müslümanlığa geçen İspanyol mühtediler üzerine iki yıl süren bir katımlı alan araştırması sonucunda ortaya çıkmıştır. Kendilerini canı gönülden kutluyorum ve nice böyle araştırmalara imza atmalarını bekliyorum ve diliyorum.

Bu sunuş yazısına, “sosyolojinin sosyolojisi” anlamında araştırmacıların bilimsel habituslarının ve araştırmanın nesnesinin gelişme tarihini bilebildiğim kadarıyla ortaya koymakla başlayacağım. Sonrasında, araştırmanın odak noktasındaki, kendi içlerinde de oldukça çeşitlenmiş olan mühtedi grupların hangi güzergahları izleyerek din değiştirdiklerini ve Bourdieucu anlamda nasıl bir “Mühtedi Nesiller Alanı (MnA)” oluşturduklarını anlamaya çalışacağım. Burada, Mühtedi Nesiller Alanının dinamikleri bağlamında Müslüman ülkelerden gelen göçmen Müslüman gruplarla ilişkileri ve onlardan ayrışmak üzere bulmayı arzu ettikleri saf, otantik, rasyonel ve doğal İslamiyet üzerine bazı tartışmalara değineceğim. Ardından, 1980'ler ve 1990'lar Türkiye'sindeki “Müslümanlığın yeniden canlanması” sürecindeki daha çok kadınlarla ilgili olarak gazetelerde haber olan “hidayete eren” “mühtediler” ile İspanya'daki “mühtediler” arasında paralellikler olup olmadığını tartışacağım. Yazımı Müslüman (İspanyol) kadınların örtünme/hicâb konusun-

daki farklı pratikleri üzerine olan kısa bir değerlendirmeye sonlandıracağım.

Önce, “sosyolojinin sosyolojisi “yaklaşımı (Bourdieu ve Waquant, 2011) açısından bu sosyolojik araştırmanın nasıl mümkün olduğunu ve bu kitabın nasıl ortaya çıktığını düşünmeye ve anlamaya çalışmakla işe başlayayım. Bu kapsamda Tolga Gürakar’ın ve onunla birlikte bu araştırmayı yürüten Esra Gürakar’ın¹ sosyolojik olarak düşünme ve sosyolojik araştırma yapma habituslarının oluşumunu ve alana girmek için gerekli bilimsel sermayeyi nasıl kazandıklarını kısaca anlatayım.

Tolga Gürakar, Maltepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümüne doktora çalışması yapmak üzere geldiği 2012 yılında, Yüksek Lisans tezi, kitap olarak yayınlanmıştı (Gürakar, 2012). Tez öncesinde benden Çağdaş Sosyoloji Kuramları ile İleri Sosyoloji Kuramları derslerini aldı. Sonrasında, Bourdieu’nun “araştırmaz kuram boş, kuramsız araştırma kördür” ilkesi (Bourdieu ve Waquant, 2011) uyarınca kuram ve yöntem birlikteliği ve iç içe geçmişliği çerçevesinde tez önerisini yazdı ve araştırma tasarımını uygulamaya başladı. Tez araştırmasının nesnesi, 1960’lar Türkiye’sinde oluşup farklı yönlerde dönüşümler geçirerek devam eden

1 Araştırmanın yürütülmesi ve kitabın yazılmasında ikinci katılımcı olan Dr. Esra Çeviker Gürakar, doktorasını iktisat alanında yapmıştır; Routledge, Palgrave-Macmillan ve Oxford Üniversitesi Yayınları tarafından basılan İngilizce kitapları ve İletişim yayınları tarafından basılan bir Türkçe kitabından da anlaşılabilceği gibi araştırmalarını siyasal iktisat yaklaşımı çerçevesinde yapmaktadır ve bu yaklaşımla Tolga Gürakar’ın yaklaşımı olan Bourdieu’cu yaklaşım arasında yakınlık ve yakınlık vardır. Elinizdeki kitapta bu birliktelik ve uyum en güzel bir biçimde sergilenmiştir.

bir siyasal-ideolojik hareket olduğu için her dönemde ayrılan ve katılan aktörleri yakalamak üzere oldukça karmaşık bir araştırma tasarımı geliştirdi. Derinlemesine görüşmeler sürecinde gözlemci olarak ve özellikle görüşmelerin deşifre edilmesi aşamasında lisans öğrencilerimizin de katılımını sağladı ve böylece onların eğitimlerine katkı sağlamış oldu. Tolga, doktora tezini yazarken bir yandan da Maltepe Üniversitesi Sosyoloji bölümünde dersler verdi. Daha da önemlisi tez yazma aşamasının son yılında Esra Çeviker Gürakar ile misafir öğretim üyesi olarak birlikte gittikleri Peru’da sosyolojik gözlemler yaptı ve İspanyolca öğrendi.

Bu süreçte Tolga’ya Bourdieu’cu anlamda tezinin nesnesi olan siyasal-ideolojik hareketle homolog veya analog olabilecek benzer hareketlerin Peru’da veya Latin Amerika’da olup olmadığını araştırmasını önermiştim. Sekiz ayın sonunda kendisi anlamlı olacağını düşündüğü bir malzeme bulamadı ve sonuçta analiz etmekte olduğu siyasal hareketle karşılaştırabileceği bir başka hareketi bulup tezine dahil etmedi. Peru’dan döndükten kısa bir süre sonra Tolga, doktora tezini bitirdi ve Maltepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümün Doktora programının ilk mezunlarından oldu. Tezinin başlığı, araştırdığı konuyu da açıklar nitelikte: “Aydınlık Hareketi’nin Küreselleşme ve Ulus Devlet Gerilimi Bağlamında Dönüşen İdeolojisi, Stratejisi ve Söylemleri: Süreklilikler ve Kopuşlar Açısından Bourdieu’cu Bir Analiz” idi. Tez, 2017 yılında Asi kitap tarafından *Aydınlık Hareketi: Küreselleşme Çağında Ulusal Tarz-ı Siyaset* adıyla yayınlandı (Gürakar, 2017).

Gürakarların Peru gezisi ilk meyvesini, İletişim Yayınla-

rı tarafından basılan “Dünyanın Ters Köşesi Latin Amerika: Tarih, Toplum, Kültür” isimli kitaba yazdıkları “Fujimorismo: Peru’da Neoliberal Popülizm, Otoriterlik ve Günümüze Mirası” başlıklı kitap bölümü ile verdi (Gürakar ve Gürakar, 2021). Bunu, elinizdeki kitabın Granada’daki araştırma süreci izledi. 2016-2017 yılının ilk yarısında Granada’da İspanyol Mühtedi Nesiller araştırmasının ilk adımlarını atarak ve araştırma alanına giderek Bourdieu’cu anlamdaki *Mühtedi Nesiller Alanını (MnA)* keşfetmek üzere katılımlı gözlemlere ve bu konuda bilgili kilit kişilerle gayri resmi görüşmelere başladılar. 2017-2018 yılının ikinci yarısında alana tekrar gidilerek görüşmelere ve gözlemlere devam edildi ve Granada Üniversitesi ile davet için görüşmeler yapıldı. 2018 yılının Eylül ayında “Endülüs’te İslam’ın Farklı Tahayyül ve Temsilleri: Granada’da Yaşayan Mühtediler Üzerine Bir İnceleme” başlıklı araştırmanın desteklenmesi için TÜBİTAK’a başvurular. Bu araştırmayı değerlendirip destekleyen bir mektubu TÜBİTAK’a yazdığım için süreci yakından takip ettim.

Araştırma projesinin TÜBİTAK tarafından kabul edilip desteklenmesine karar verildikten sonra 2019-2020 akademik yılında alandaki bireysel ve kolektif faileri, onların habituslarını, konumlandıkları hiyerarşileri, alandaki iktidar yapısı ve sermaye bileşenleri ile alanın toplumsal ve mekânsal sınırlarını yoğun bir şekilde katılımlı gözlemler ve derinlemesine görüşmeler yoluyla ayrıntılı bir şekilde araştırmaya koyuldular. Böyle bir araştırma için araştırmacılar, Granada’da mühtedi Müslümanların en yoğun olarak yaşadıkları bir mahalle olan ve aynı zamanda İslam döneminden izler taşıyan Albayzín’de bir ev kiralayıp yerleştiler.

Derinlemesine görüşmelerin de birçoğunun yapıldığı bu evin stratejik konumunu iyi anlamak için üç İbrahimî dinin mensuplarının ve tarihsel kalıntılarının melez bir şekilde bir arada bulunduğu Granada şehrini benim gibi² daha önce görmüşseniz hatırlayarak gözünüzün önüne getirmeniz; görmemişseniz, kitabı okurken Google Haritasında Albayzín'e odaklanıp ayrıntılara dalmanızı öneririm: Albayzín ile onun güney yamacı diyebileceğimiz bir yerde El Hamra Sarayı ve doğusundaki yamaçta Yahudilerin oturduğu mahallenin kuzeyinde bir yerde de Katolikliğin sembolü olarak inşa edilen Granada Katedrali bir üçgen oluşturacak şekilde eski şehrin merkezini oluşturmuş durumdadır. Ayrıca, eğer, 711 yılında Tarık Bin Ziyad'ın Cebeli Tarık boğazını geçiş

-
- 2 Granada şehrini ziyaretim sırasındaki heyecanımı burada kısaca paylaşmak istiyorum. Erik Olin Wright'ın Karşılaştırmalı Sınıf Araştırmaları çerçevesinde Hayriye Erbaş ile birlikte Kırıkkale ve Ankara'da yaptığımız araştırmanın verilerine dayalı bildirimleri sunmak üzere Wright ekibinin 1991 yılında düzenlediği "VIIth International Conference of the Comparative Project on Class Structure and Class Consciousness" (Sınıf Yapısı ve Bilinci Üzerine Karşılaştırmalı Araştırmalar İçin VII.ci Uluslararası Konferans) başlıklı konferansa katılmak üzere Granada'ya gittik. Bildirilerimize Erik Olin Wright'ın ve arkadaşlarının verdiği yapıcı eleştiriler hem Hayriye Erbaş'ın doktora tezi için hem de daha sonraki benzer araştırmalarımız için çok değerli oldu. Konferans sırasında zaman buldukça Granada şehrini tanımaya çalıştık. Konferans sonrasında da Endülüs'ün diğer önemli şehri olan Cordoba'yı Hayriye Erbaş ile birlikte ziyaret ettik. Ağustos ayının sıcaklığında bir serinlik ve kutsallık vahası olan Cordoba Cami-Katedralini ziyaret ettikten sonra hemen yakındaki birisi Müslüman diğeri Yahudi iki filozof İbni Rüşd ve Maymonides'in heykellerinin bulunduğu sokaklarda dolaşarak buradaki melez/hibrid mekân deneyimini Granada'daki ve Anadolu'nun birçok şehrindeki melez/hibrid mekân deneyimine eklemiş olduk.

gemilerini yakıp oluşmasına yol açtığı Endülüs İslam Devletinin 1492’de yıkılması sonrasında İslam’ın bugüne dek süregelen serüvenini merak ediyorsanız, bunu da ustaca ve kısaca anlatılmış bir şekilde yine bu kitapta bulabileceksiniz.

Bu noktada, mühtedi Müslüman İspanyol topluluğun oluşumundan kısaca bahsetmek istiyorum. Gürakarlar, Müslüman Murabitun cemaatinin/tarikatının ve diğer mühtedi topluluklarının İspanyadaki gelişiminin aşamalarını şöyle belirtiyorlar: a.1975 yılında diktatör Franco’nun ölümü sonrası İspanya’nın demokrasiye geçişi, b. 1978 yılındaki yeni anayasa çerçevesinde dinsel özgürlükler yasasının çıkması, c.1989 yılında İslamiyet’in tarihsel kökenlerine atıfla yasal olarak tanınması d. Bölgeciliğin ve Yeni Endülüs Bölgeciliğinin ortaya çıkıp gelişmesi ve e. Yahudilerin göç etmeye ve Müslümanların da din değiştirmeye zorlandığı 1492 yılının 500. yılı olan 1992 yılında Müslüman cemaatleri ile İspanyol hükümeti arasında özgürlükleri genişleten bir anlaşmanın imzalanması.

İspanyol mühtedi Müslüman hareketinin gelişimi, birinci dünyadaki Kapitalist, ikinci dünyadaki sosyalist ve üçüncü dünyadaki ulusal kurtuluş savaşları sonrası kurulan sistemlerin vadettikleri özgürlükleri ve refahı gerçekleştirmemesi durumuna isyan eden öğrencilerin, işçilerin, köylülerin ve kadınların bütün dünyada başlattıkları 1968 Devrimlerinin (Wallerstein, 2000) sonuçlarından birisi olarak kavramlaştırabilir. Türkiye’deki Sosyalist, İslamcı, Kürtçü ve Türkçü hareketlerin canlanmasının 1960 darbesi, 1961 Anayasa Referandumu, Anayasanın yürürlüğe girmesi, 1968 ve 1969’daki öğrenci hareketleri ve üniversite işgalle-

ri, 15-16 Haziran 1970 İstanbul İşçi Yürüyüşü ve daha sonraki siyasal-ideolojik dönüşümler ile ilişkilendirilebileceğini düşünüyorum (Akşit, 1991, ve 1998; Baker, 1993 ve 2020). Bu konunun tartışılıp açılması bu yazının kapsamı dışındadır. Ben burada sadece bu kitapta anlatılan İspanyol mühtedi Müslüman hareketinin 1970'lerden bugüne gelişimi ve söylemleri ile Türkiye'deki 1970'ler ve sonrasındaki İslamcı siyasal hareketlerin söylemleri arasında bazı paralelliklere kısaca değineceğim.

Gürakarların da çok isabetli şekilde anlattıkları gibi 1970'li yılların başında İngiltere'de Sufi bir hareket olarak başlayan Murabitun cemaati, 1970lerin sonuna doğru Granada'ya taşındıktan sonra daha siyasallaşmış ve İspanyol toplumsallığına radikal bir alternatif olarak biçim kazanmıştır. Türkiye'de ise 1970lerin ikinci yarısından itibaren İslamcı siyasal harekete paralel olarak yeni İslamî yaşamı konu edinen İslamcı dergilerin sayısı hızla çoğalmış ve bazı toplumsal kesimlerin yaşadığı apartmanlarda alternatif İslamî toplumsal yaşam alanları (counter society) oluşturulmuştur (Açıkalin, 1987; Saktanber, 1995 ve 2002).

Din sosyolojisi üzerine alan araştırması yapmak her zaman çok zor olmuştur. 1970'lerde Türkiye'deki dinsel hareketlilik üzerine doktorası için alan araştırması yapmaya başlayan bir kadın siyaset sosyoloğunun karşılaştığı zorluklar karşısında araştırmadan vazgeçtiğini ve ressam olmaya karar verdiğini hatırlıyorum. Gürakarlar da İspanyol Müslümanlar üzerine yaptıkları araştırma sürecinde İslamiyet'e bakışları konusunda bazı sorgulamalarla karşılaşmışlar. Hatta derinlemesine görüşme yapılan bir kadın görüşülen,

Türkiye’de İslamiyet’in yaşanma biçimini sorgulayıp “Türklerin İslam’ı algılayış ve Müslümanlığı yaşayış biçimlerinde gelenek bilgiyi yemiş” ifadesini kullanmıştır. Bu yaklaşım İspanya’daki Türkiyeli göçmenler üzerinden mi söylenmiştir, Türkiye’nin hangi dönemi ile ilgili olarak geliştirilmiş bir söylemdir veya Türkiye’de dinsel yaşam üzerine bir araştırmaya mı dayanmaktadır soruları hemen akla geliverenler. Ancak İspanya’daki Kuzey Afrikalı göçmenler üzerinden geliştirilen söylemler de benzer bir yaklaşım sergilemektedir: “Bütün ibadetleri üzerinde pek fazla düşünmeden yerine getiriyorlar; bize İslamiyet’i öğretmeye kalkıyorlar; ancak onların Müslümanlığı doğuştan; İslamiyet’i bir sorgulama sonucu seçip bu seçim üzerine derinlemesine bir bilgi ve duygu edinmemişler”. Bu tür söylemler din değiştirmenin, ihtidanın, getirdiği eleştirel bir radikallik olarak düşünülebilir. Nitekim, Türkiye’de de 1980’ler ve sonrasında Hanefi dindarlıktan Selefi dindarlığa geçen mühtediler, Hanefi dindarlığı gelenekleşmiş ve rutinleşmiş atalar dini olarak kodlamışlar ve “gerçek” İslamiyet davasının Selefi İslamiyet olduğunu iddia etmiş ve davalarını bu söylem bağlamında yaymaya çalışmışlardır.

İspanyol mühtedi Müslümanlar, İslamiyet anlayışlarını Katolik Hristiyanlıktaki kurumsallaşmış dinsel anlayışla karşılaştırma yaparak ve onu eleştirerek ortaya koymuşlardır. Görüşülenlerin büyük çoğunluğu bir tarikat mensubu ve bir şeyhe bağlı oldukları halde Allah’la kurulan ilişkinin aracısız olduğunu vurgulamışlar ve şöyle cümleler kurmuşlardır: “Bir Müslüman Allah’a karşı doğrudan sorumludur; kimse araya giremez”; “Bu ilişki korkuya dayalı bir ilişki değil, sorumluluk, vicdan ve sevgiye dayalı bir ilişkidir”;

“Şeyh, aracısız yürüdüğümüz yolda rehberlik aldığımız bir yol göstericidir”.

Görüşülenlerden alıntıların bolca olduğu elinizdeki kitapta “icazet” kavramı bir kez bile geçmemiştir. Halbuki bizim yürüttüğümüz *Türkiye’de Toplum ve Din* araştırmasındaki görüşülenlerden alıntılarının bolca bulunduğu *Türkiye’de Dindarlık* başlıklı kitapta “icazet” kavramının bolca bulunduğu saptanmıştır (Akşit, Şentürk, Cengiz ve Küçükural, 2012). “İcazet”in de bir aracılık ilişkisi olmayıp bir yol göstericilik ilişkisi olduğu iddia edilebilir; ancak İspanya Müslümanlarının söylemlerinde “türbe” gibi aracı kurumlar yer almazken Türkiye Müslümanlarının söylemlerinde hem makbul bir dinsel pratik olarak hem de karşı çıkılan “bidat” bir pratik olarak bolca bulunmaktadır. Türkiye’de “türbe ziyareti” kadınlar arasında erkeklerden daha fazladır (Akşit, Şentürk, Cengiz ve Küçükural, 2012:240).

Müslüman İspanyollar için Türkiye’deki İslamiyet ve Türkiye’den Müslüman göçmenlerden daha çok Kuzey Afrika’daki Müslüman ülkelerden olan Arap göçmenler ve daha da önemlisi Granada ve Kordoba’daki 7-8 yüzyıllık Arap-İslam medeniyeti, kimliklerini ve dünya görüşlerini oluşturmada önemli bir bağlam ve referans noktası olmuştur. Oysaki Alman mühtedi Müslümanlar, Türkiyeli göçmenleri, Türkiye’de yaşanan İslamiyet’i ve daha da önemlisi Aydınlanma dönemindeki Goethe ve Schelling gibi düşünürlerin İslamiyet hakkındaki hoşgörülü ve akılcı değerlendirmelerini, kimliklerini ve dünya görüşlerini oluşturmada önemli bağlamlar ve referans noktaları olarak görmüşleridir (Özyürek, 2015). Bu bakış açısını benimseyen Alman mühtedi

Müslümanlar, Alman toplumunu yeterince hoşgörülü, açık fikirli ve liberal olmamakla, Müslüman göçmenleri de gelenekselleşmiş ve rutin bir dinsel yaşam benimsedikleri için İslamiyet'in "evrensel" aydınlanma idealleri paralelinde akılcı, saf ve doğal yaklaşımını görememekle eleştirmişlerdir. Alman mühtedi Müslümanların bu bakış açısı bir dizi içirme ve dışlama/dışlanma ile sonuçlanmaktadır: "Evrensel" aydınlanma ideallerine paralel akılcı, saf ve doğal İslamiyet anlayışı ve arzusu, Avrupa-merkezli bir İslamiyet anlayışına dönüşerek bir yandan kendilerini Alman ve Avrupa toplumlarına içermekte öte yandan göçmen Müslümanları dışlamaktadır. Bu içirme ve dışlama süreçleri, saf, doğal, otantik ve akılcı İslamiyet arayıcılarını, göçmen Müslümanlara karşı, kimi durumlarda aşırı sağcı Almanlarla kimi durumlarda da köktendinci Selefî Müslüman gruplarla yan yana getirebilmektedir (Özyürek, 2015).

İspanyol ve Alman mühtedi Müslümanların Türkiye'de, Arap ülkelerinde, İran'da, Endonezya'da, Almanya'da ve İspanya'da Müslümanlığı yaşayan toplumların tarihlerinden, siyasal yapılarından, kültürlerinden ve ideolojilerinden arındırılmış ve soyutlanmış saf, akılcı ve doğal bir İslamiyet arzusu, imkânsız bir arzudur ve bir paradoksa yol açmaktadır. Geertz, bu paradoksu Filozof Santayana'dan bir alıntıyla daha genel düzeyde bir düşünce olarak "Bir sistem olarak din" bölümünün başlangıcında alıntılanmıştır (Geertz, 2010:109). Santayana'dan alıntıyı ben şu şekilde özetleyebilirim: Türkçe, İngilizce, Almanca, Japonca veya Zuluca gibi özel bir dili konuşmadan "evrensel" bir dilde konuşmak nasıl imkansızsa, Musevilik, İsevilik, İslamiyet, Budizm, Şamanizm gibi özel bir dinde yaşamaksızın "evrensel" bir din-

de yaşamak imkansızdır. Geertz, bölümün geri kalanında ve kitabın bütün diğer bölümlerinde tartıştığı dinlerin tarihsel bir kültür, bir ethos ve bir dil olarak nasıl var olduklarını anlatmıştır (Geertz, 2010). İslamiyet'in Doğuda/Maşırıkta, Endonezya'da ve Batıda/Mağrip'te Fas'da nasıl yaşandığını birçok kitabında ve özellikle Türkçeye de çevrilen *İki Kültürde İslam: Fas ve Endonezya'da Dinî Değişim* kitabında çok iyi anlatmış ve analiz etmiştir (Geertz, 2012).

İspanyol ve Alman mühtedi Müslümanların akılcı, saf ve doğal bir İslamiyet arzusu, onları Avrupa tarihi ve kültürlerinden soyutlayıp “evrensel” bir yere konumlandıramamakta tam tersine onları Avrupa-merkezli bir konuma yerleştirerek ve bu konumdan göçmen Müslümanları dışlayarak ve onlarla aralarına mesafe koyarak Gürakarların *Mühtedi nesiller Alanı* olarak adlandırdıkları alanın meşrulaştırılması ve İspanyol Katolik çoğunluğun gözündeki marjinalikten bir ölçüde kurtulmayı sağlama arzusuna dönüşmektedir.

Bu sunuş yazısında buraya kadar *Giriş*, birinci bölüm olan *Tahayyül* bölümlerini ve *Yabancı* bölümünün bir kısmını okuyup bazı düşüncelerimi paylaşabildim. *Yabancı* bölümünün geri kalan kısmı ve *Temsil* başlığını taşıyan üçüncü bölüm ve sonuç bölümleri de çok ilginç gözlemler ve analizler içermektedir. Bu bölümleri okuyucular okuyup değerlendireceklerdir.

Yazımı, bu araştırmanın önemli bilgi kaynaklarından olan İspanyol mühtedi kadınların örtünme ile ilgili deneyimlerine ve düşüncelerine değinerek bitirmek istiyorum. Bu çalışmada, örtünme ve özellikle başörtüsü konusundaki ayetleri yorumlama ve giyinme pratiklerine göre üç mü-

htedi İspanyol kadın tipi gözlemlenebilmektedir: (i) İslamî örtünme kuralını kendi iş ve hayat şartlarına uygun olmadığı için uygulamayan ve başı açık olanlar; (ii) kulaklarını, boyunlarını ve saçlarının alın çizgisinde olan kısmını açık bırakan bir başörtüsü tasarımını kullananlar; (iii) mensup olunan mezheplerin veya tarikatların caiz buldukları düzeyde örtünen kadınlar. Burada referans alınan ve farklı şekilde yorumlanan temel metinler, Ahzâb Suresinin 53. Ayeti ile Nur suresinin 29. 30. ve 31. Ayet'leridir.

Bu Ayetlerin “Nüzul Sebepleri”ni de dikkate alarak tefsiri ve yorumlaması konusunda Chicago Üniversitesi'nde derslerine katıldığım hocam Fazlur Rahman'ın bu konudaki yaklaşımını daha önceki bir yayında aktardığım için burada o konuya girmeyeceğim (Akşit, 1997). Buna karşı, söz konusu ayetlerin tefsir edilmesi ile ilgili tarihsel, toplumsal ve simgesel bağlamları, kaynakları ve yorumları oldukça iyi aktaran bir kitap olarak, Fatma Mernissi'nin *The Veil and The Male Elite: (Örtünme ve Erkek Seçkinler:)* başlıklı kitabına kısaca değinmeyi faydalı buluyorum (Mernissi, 1991). Bu ayetin “nüzul sebepleri” bağlamını Mernissi kitabında uzun uzun anlatmakta ve analiz etmektedir. Mernissi'ye göre İslam dünyasının toplumsal uzamını asırlar boyunca bölen en önemli perdelerden/hicâblardan ikisi, Ahzâb Suresi'nin 53. Ayeti'nin vahiy edilmesiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Bu perdelerden birisi mahrem hayat ile kamusal hayatın ayrılmasıdır; diğeri ise kadınlarla mahrem olmayan erkeklerin ilişkilerinin bir perde/hicâb ile düzenlenmesidir (Mernissi, 1991:85-101). Mernissi'nin de belirttiği gibi, “Perde/hicâb” kavramının tasavvuftaki gözleri perdelerle kapalı insanın bu perdeler kaldırıldıkça kutsalı temaşa etmeye ulaşma-

sı bu anlamlardan birisidir. Yani keşfetme ve temaşa etme hicâbın karşıtlarıdır. Perdenin/hicâbın olumlu ve olumsuz birçok anlamı vardır. Ancak günümüzde bu ayetteki hicâb ile ilgili yorum ve uygulamalar çok geniş bir spektrum oluşturmaktadır. Bu spektrumun bir ucunda Afganistan'daki toptan örtünme veya burka uygulaması, öbür ucunda ise ayetteki “hicâb” kelimesini mecaz anlamında anlamak var. Bu ikisi arasında da simgesel ve simgesel olmayan şiddet boyutlarını da içeren yorumlama ve uygulamalar söz konusu. Özetle, hicâb/örtünme hem Müslüman ve hem de Müslüman olmayan dünyada en çok tartışılan ve insanları kutuplaştırıp bölen konulardan birisi olmaya devam ediyor. Dahası bu tartışmaların yakın bir zamanda da sonlanacağı görünmüyor.

Sonuna kadar okuyacağınızı umduğum bu kitapta yukarıdaki paragraflarda anlatılanlara benzer tartışmalar ve uygulamalar, İspanyol mühtedi Müslüman kadınların ve erkeklerin gözünden aktarılmakta ve sosyolojik olarak analiz edilmektedir. İyi okumalar.

Bahattin Akşit

Ağustos, 2023